

بررسی یک اشتباه تاریخی

بسمه تعالی
برای تشویق طلاب جوانی که در راه
تحقیق مطالب علمی قدم برمی دارند
اقدام به چاپ این مقاله نمودیم و
بدینوسیله آمادگی خود را برای
همکاری با پژوهندگان صاحب قلم،
اعلام می داریم.

دفتر مجله نور علم

رضامختاری

در ماه رمضان سال دوم هجرت،
نخستین نبرد مهم مسلمانان با مشرکین
مکه، یعنی جنگ بدر، به وقوع پیوست.
مشهور بین مورخان و مفسران این
است که: در این پیکار ۱۴ نفر از
مسلمانان در صحنه نبرد به شهادت
رسیدند، ۶ نفر از مهاجرین و ۸ نفر از
انصار.

نام شریف این شهداء بدین قرار
است:

از مهاجران:

۱ - عبیده بن حارث

۲ - غمیر بن اُبی وقاص (وی

جوانی شانزده ساله و از قبیله بنی زهرة

شهیدان جنگ بدر

بود که بدست عمرو بن عبدود، شهید گشت) ۱.

۳ - ذوالشمالین عمیر بن عبد عمرو بن نضله

۴ - عاقل بن بکیر ۲

۵ - مهج، غلام عمر بن خطاب

۶ - صفوان بن بیضاء

وازانصار:

۱ - مبشر بن عبدالمنذر

۲ - سعد بن خیمه

۳ - یزید بن حارث (که او را ابن فُسحَم می گفتند)

۴ - عمیر بن حمام

۵ - رافع بن معلی

۶ - حارثه بن سراقه (که یکی از

سربازان دشمن تیری بر گلوی حارثه زد و وی را شهید کرد، مادر حارثه وقتی

که خبر شهادت فرزندش را شنید گفت: «اگر جای فرزندم در بهشت

باشد، هرگز بر او گریه نمی کنم» و نزد

پیامبر(ص) آمد و پرسید: آیا جای حارثه در بهشت است؟ رسول اکرم(ص) پاسخ داد: برای او بهشت هاست. آنگاه مادر حارثه گفت: بنابراین هرگز بر او نخواهم گریست. ۳

۷ - عوف بن حارث

۸ - معوذ بن حارث، برادر عوف. ۴

از جمله آن مورخان و مفسران:

۱ - ابن هشام در سیره خود

(ج ۲/۶۸ - ترجمه رسولی) می نویسد:

مسلمانانی که در جنگ بدر به شهادت رسیدند ۱۴ نفر بودند که ۶ نفر از مهاجران و ۸ نفر از انصار بودند.

۲ - ابن اثیر در کامل (ج ۲/۱۳۶)

می گوید: «وَكُلَّانَ جَمِيعٌ مِّنْ قَيْلٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ يَبْدِرُ أَرْبَعَةَ عَشَرَ رَجُلًا، سِتَّةٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَثَمَانِيَةٌ مِنَ الْأَنْصَارِ».

۳ - در تاریخ یعقوبی (ج ۱/۴۰۵)

ترجمه دکتر آیتی آمده است: «از مسلمانان ۱۴ مرد به شهادت رسیدند».

(۱) ناسخ التواریخ ج ۳ ص ۹۱ - چاپ حکمت.

(۲) نام وی ابتدا، عاقل (بافاه) بود، هنگامی که مسلمان شد، پیامبر اکرم (ص) او را عاقل (باقاف) نامید

رک: بحارالانوار ج ۱۹/۳۶۰ پاورقی چاپ جدید.

(۳) همان مدرک.

(۴) «تاریخ پیامبر اسلام» تألیف دکتر آیتی ص ۲۶۶ - چاپ دوم. یاد آوری می کنم که در ضبط اسامی

شهیدان بدر، بین کتابهای تاریخی اندک اختلافی وجود دارد.

برخی آن سه غلام رسول خدا(ص) را نیز از شهیدان بدر شمرده اند، و گفته اند دوتن دیگر، در جنگ مجروح

شدند و پس از پایان یافتن نبرد، درگذشتند. رک بحارالانوار ج ۱۹/۳۶۱، چاپ جدید.

۴ - مؤلف فروغ ابدیت (ج ۱/۴۲۱) می نویسد: «در این نبرد ۱۴ نفر از مسلمانها کشته شدند.»

۵ - تفسیر المیزان (ج ۳۱/۹)

۶ - تفسیر منهج الصادقین (ج ۱/۴۲۶) - ذیل آیه ۱۵۴ سوره بقره) و نیز (ج ۲/۳۸۴) در تفسیر آیه ۱۶۹ سوره آل عمران)

۷ - تفسیر «ابوالفتوح رازی» (ج ۱/۳۵۹)، ذیل آیه ۱۵۴ بقره) و نیز (ج ۳/۴۲)، ذیل آیه ۱۶۹ آل عمران) - چاپ علمی -

۸ - تفسیر «مجمع البیان» (ج ۱/۲۳۶) چاپ اسلامیّه ذیل آیه ۱۵۴ بقره) و نیز (ج ۲/۵۳۵).

۹ - تفسیر «جوامع الجامع» (ص ۲۹ ذیل آیه ۱۵۴ بقره)

۱۰ - تفسیر «مقتنیات الدرر» تألیف میر سیدعلی حائری تهرانی، (ج ۱/۳۳۷)

۱۱ - بحار الانوار (ج ۱۹/۳۶۰) - چاپ جدید)

۱۲ - ترجمه مغازی ابن واقدی (ج ۱/۱۰۹)

۱۳ - کتاب «شأن نزول آیات» (ص ۴۵)

۱۴ - تاریخ سیاسی اسلام

(ص ۶۴)

۱۵ - تاریخ تحلیلی اسلام تا پایان امویان/۶۱

در باره تعداد شهیدان بدر، سه قول دیگر وجود دارد.

علامه بزرگوار، مجلسی ره (در حیوة القلوب ج ۲/۳۵۵) می نویسد: «بدانکه در عدد شهدای بدر، از

مسلمانان خلاف است، بعضی گفته اند: چهارده نفر بوده اند، ۶ نفر از مهاجران و ۸ نفر از انصار، بعضی گفته اند: ۱۱ نفر بوده اند، ۴ نفر از

مهاجران، و ۷ نفر از انصار، بعضی دوازده گفته اند و عدد انصار را ۸ گفته اند، بعضی مجموع شهدا را نه نفر گفته اند و

قول اول اشهر است.» از گفته های ما معلوم شد که هیچیک از

مورخان و مفسران، تعداد شهیدان صحنة نبرد بدر را، بیش از ۱۴ نفر ندانسته اند.

و متخصص فن حدیث و تاریخ، علامه مجلسی ره را نیز که سه قول دیگر را در

این باره ذکر کرده، همه آنها رقمی کمتر از ۱۴ تن می باشد.

با این وصف برخی از دانشمندان، دچار اشتباه شده و در این مورد رقم بیشتر

را ذکر کرده اند، از جمله، در تفسیر نمونه (ج ۲/۳۳۵) ذیل آیه ۱۳ سوره

آل عمران آمده است: «مسلمانان با دادن ۲۲ نفر شهید، ۱۴ نفر از مهاجران و ۸ نفر از انصار... غالب شدند.»

با اینکه همین تفسیر در دو جای دیگر، یعنی در (ج ۱/۳۸۱) ذیل آیه ۱۵۴ بقره و (ج ۳/۱۶۹). ذیل آیه ۱۶۹ آل عمران) می نویسد: «شهیدان بدر ۱۴ تن بودند.»

هنگامی که کتباً از این تناقض سؤال شد، پاسخ دادند که: «ما این رقم را از مجمع البیان [ذیل آیه ۱۳ آل عمران] نقل کرده ایم.»

نویسنده مقاله با توجه به اینکه در تفسیر مجمع البیان (چاپ اسلامیة ج ۱/۲۳۶) و (ج ۲/۵۳۵) شهیدان بدر ۱۴ نفر ذکر شده اند، از این امر، متعجب شد. ولی پس از مراجعه معلوم شد در (ج ۲/۴۱۵) در تفسیر آیه ۱۳ آل عمران) می نویسد: «وَجَمِيعٌ مِّنْ اَسْتَشْهَدِ يَوْمَئِذٍ اَرْبَعَةَ عَشَرَ رَجُلًا مِّنَ الْمُهَاجِرِينَ وَتَمَانِيَةَ مِّنَ الْاَنْصَارِ» که ظاهر این عبارت بلکه

صریح آن، این است که شهدای بدر بدر ۲۲ نفر بوده اند.

(بعداً توضیح خواهیم داد که در این عبارت «سقط»، رخ داده و با دیگر سخنان مرحوم طبرسی و سایر مورخین و مفسرین، تناقضی ندارد.)

در دو تفسیر ذیل نیز چنین آمده است:

۱ - در تفسیر ابوالفتوح رازی^۵ (چاپ علمی ج ۲/۲۸۶) ذیل آیه ۱۳ آل عمران) آمده است:

«... و آنروز جمله شهیدان اصحاب رسول چهارده مرد مهاجر بودند و هشت انصاری.» با اینکه رازی در همین تفسیر (ج ۱/۳۵۴) گفته است: «... و ایشان چهارده تن بودند، ۸ تن از انصار و ۶ تن مهاجر.»

۲ - در تفسیر «مقتنیات الدُرر» (ج ۲/۱۶۸) - ذیل آیه ۱۳ آل عمران) آمده است: «وَجَمِيعٌ مِّنْ اَسْتَشْهَدِ يَوْمَئِذٍ اَرْبَعَةَ عَشَرَ رَجُلًا مِّنَ الْمُهَاجِرِينَ وَتَمَانِيَةَ

(۵) نام تفسیر ابوالفتوح رازی، در معالم العلماء ابن شهر آشوب (ص ۱۴۱ شماره ۹۸۷ - چاپ نجف) رُوح الجنان و رُوح الجنان و در فهرست «منتخب الدین» (ص ۴۵ شماره ۷۸ چاپ تهران و بحار الانوار ج ۱۰۵/۲۲۱) «روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن» یاد گردیده است.

همچنین میرزا محمدخان قزوینی آنرا «روض الجنان و روح الجنان» نامیده است، ولی در هر صورت، در عرف اهل علم به تفسیر ابوالفتوح رازی مشهور است، بگفته برخی نخستین تفسیر شیعی است که به زبان پارسی نگاشته شده است - کتاب «طبرسی و مجمع البیان» (ج ۲/۱۲-۱۳).

مِنَ الْأَنْصَارِ» با اینکه در جای دیگری از این تفسیر یعنی (ج ۱/۳۷۷) شهدای بدر، ۱۴ تن ذکر شده اند.

واینک توضیح این اشتباه و رفع تناقض:

با دقت در عبارت کتابهای مذکور روشن می شود که: صحیح عبارت مجمع البیان، چنین است: «وَجَمِيعُ مَنِ اسْتَشْهَدُ يَوْمَئِذٍ اَرْبَعَةَ عَشَرَ رَجُلًا سِتَّةٌ مِّنَ الْمُهَاجِرِينَ وَثَمَانِيَّةٌ مِّنَ الْأَنْصَارِ» یعنی کلمه «ستة» از عبارت سقط شده، و در نتیجه این اشتباه بوجود آمده است. و در عبارت «مقتنیات الدرر» نیز همین لفظ «ستة» از قلم افتاده است.

کلام «روح الجنان» نیز، به همین صورت قابل توجه است، یعنی؛ صحیح آن چنین است «... شهدان اصحاب رسول چهارده مرد، شش مهاجر بودند و هشت انصاری.»

در چاپهای اخیر مجمع البیان

(چاپ بیروت و ایران) و همچنین در چاپهای دوجلدی، این اشتباه اصلاح نشده است و به احتمال قوی، منشأ اشتباه مقتنیات الدرر، تفسیر مجمع البیان بوده، ولی به درستی مشخص نیست که مرحوم طبرسی (در گذشته سال ۵۴۸ یا ۵۵۲ق) در مجمع البیان در این مورد به تبعیت از تفسیر ابوالفتح (متوفای بعد از سال ۵۵۲ق و مدفون در جوار حضرت عبدالعظیم (ع) در شهرری) این عبارت را آورده است یا بالعکس، یا اینکه مؤلف مجمع البیان اشتباه نکرده و در اثر سهل انگاری استنساخ کننده ها کلمه ستة از عبارت افتاده است.

***

امید است در چاپهای آینده تفسیر نمونه، مجمع البیان، تفسیر ابوالفتح، و مقتنیات الدرر، این اشتباه اصلاح شود.

كان شعار اصحاب رسول الله (ص) يوم بدر
أحد أحد

سیره ابن هشام ج ۲ ص ۲۸۷